

-ERASMUS' ROMEREIS-

Voor veel gymnasiasten behoort de Romereis tot hun leukste herinneringen. Vooral natuurlijk omdat zij in Italië met eigen ogen de overblijfselen zien van de klassieke beschaving, maar daarnaast draagt de ervaring van zo'n reis met leeftijdsgenoten zonder ouders vast wel iets bij aan de pret en aan de vorming. Ook Erasmus bezocht Italië; hij reisde er drie jaar rond en ook voor hem was het een waardevolle tocht: hij ging er uitgeblust heen en kwam er vol zelfvertrouwen vandaan.

Al generaties lang reizen gymnasiasten met wagonladingen tegelijk naar Rome. Ook ik ging er eind 1972 met mijn klasgenoten van het Erasmiaans Gymnasium heen, destijds daadwerkelijk met de trein. Bijna twee weken lang zeulden wij langs tempels en kerken, opgravingen en musea in de bakermat van de Romeinse cultuur en genoten van de toen nog als inferieur bekend staande Italiaanse keuken en fiasco's Chianti. Ook in eerdere eeuwen gold een reis naar Italië als een waardevol onderdeel van de klassieke vorming.

Erasmus was bij uitstek toegewijd aan de klassieke cultuur én aan de katholieke kerk, en hij had dan ook graag als jongeman zo'n trektocht gemaakt,¹ maar in zijn geval kwam het er pas van toen hij al bijna veertig jaar oud was. Van 1506 tot 1509 reisde hij rond tussen steden als Turijn, Bologna, Venetië, Florence, Rome en Napels.



Septimerpas, in de 16^e eeuw de verbinding tussen Zwitserland en Italië

Zowel op de heen- als op de terugweg ging hij te paard de Alpen over en beide keren zag hij in de lange reis een aanleiding een werk te schrijven: op de heenweg *Carmen alpestre* ('Alpenlied'), *Laus stultitiae* ('Lof der zotheid') op de terugweg. Een vergelijking tussen deze twee heel verschillende werken weer-

spiegelt wat Erasmus tijdens zijn 'Romereis' ervaren heeft.

carmen alpestre

Erasmus staat niet in de eerste plaats bekend als dichter, maar onder zijn gedichten is het 'Alpenlied'

wel het bekendste. Bij zo'n titel voor een gedicht geschreven tijdens tocht door het berglandschap, zou je al gauw denken aan een ode aan natuurschoon.² Niets is echter minder waar, Erasmus beschrijft nergens in zijn brieven of boeken de natuur of gebouwen om hem heen. Nee, *Carmen alpestre* gaat over oud worden. Erasmus was zeker niet de eerste die over ouderdom schreef. Bijvoorbeeld Cicero ging hem voor met *De senectute*, maar Cicero was toen hij dat schreef al in de zeventig en hij betoogt dat met de ouderdom inderdaad de lichamelijke kracht en geneugten afnemen, maar de geestelijke daarentegen juist vermeerderd worden.

Erasmus begon zijn Italiëreis voor zijn veertigste en het thema van zijn gedicht *Carmen equestre vel potius alpestre* ('Ruiterlied of liever Alpenlied') is expliciet de *senectutis incommodis* ("over de ongemakken van de ouderdom"). Dit lange gedicht in afwisselende versvoeten is doorspekt met verwijzingen naar de klassieke dichters en gebaseerd op toen geldende medische inzichten, zoals: *Autorem vitae igniculum decerpit et huius / Nutricium liquorem, / Vitaleis adimit flatum, cum sanguine corpus, / Risus, iocos, lepores*. ("[Ouderdom] dempt het levensvlammetje, de olie brandt op. In een bloedeloos lijf dooft de levensgeest lachen, grappen en geinen").³ Hij verzoekt *Quam nuper hunc Erasmum / Vidisti media viridem florere iuventa!* ("Laatst nog zag je jouw Erasmus mannelijk in volop jeugdige bloei!"), tot hij tot de conclusie komt *Certum est vacare CHRISTO* ("we moeten ons leeg maken voor Christus").

promotie

De eerste Italiaanse stad waar de vroegoude Erasmus aankomt, is Turijn. Daar blijft hij bijna een week en bezoekt de universiteit. Die verleent hem op 4 september 1506 na een examenzitting de graad van doctor in de theologie. Twee maanden later schrijft hij in een brief vanuit Florence laatdunkend over zijn promotie: *Doctoratum in sacra Theologia*

¹ Daarmee zou hij in de voetsporen van zijn vader getreden zijn; zie bijvoorbeeld mijn artikel 'Pieter en Erasmus Gerardszoon' in *Gens Nostra* 2025-3, Tijdschrift voor familiegeschiedenis, genetica en heraldiek (gensnostra.nl). Te lezen op website erasmushuisrotterdam.nl onder tabblad 'Publicaties'.

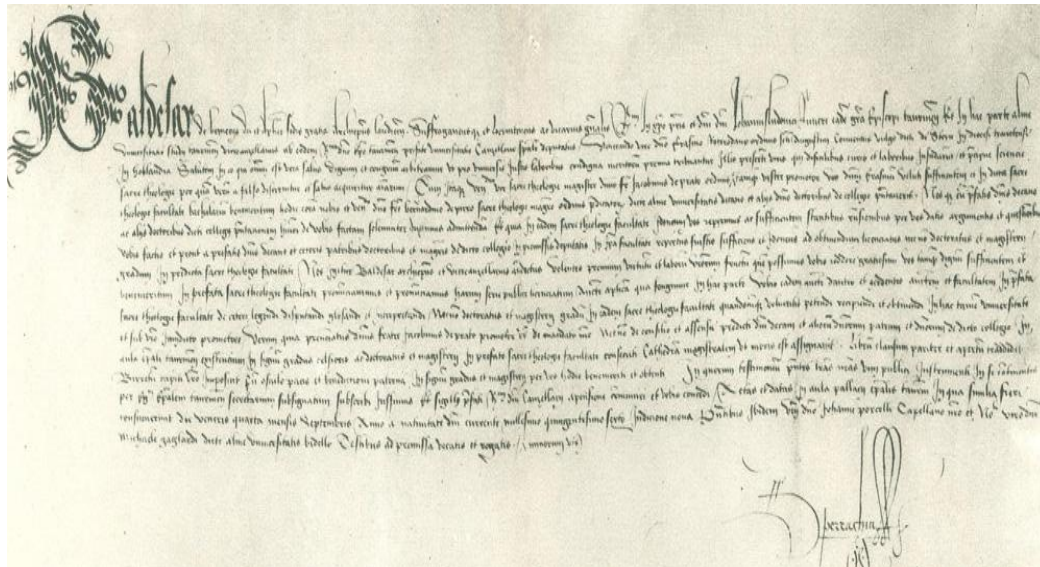
² Erasmus trok op de heenweg over de Alpen bij de Mont Cénis.

³ In *Opera omnia Desiderii Erasmi* deel 1.7, Amsterdam: North-Holland 1995. Eigen vertaling.

accepimus, idque plane contra animi mei sententiam ac precibus amicorum expugnati (“Ik heb de docterstitel in de theologie gehaald, tegen mijn zin, maar overreed door de verzoeken van vrienden”).⁴ En bedenk dan ook dat hij nergens de universiteit van Turijn vermeldt, maar wel eerder in die brief schreef zojuist in Bologna te zijn geweest, dat een oudere universiteit bezat en waar hij oorspronkelijk gehoopt had te promoveren.

noot Julius Caesar snel gemaakt. Erasmus ziet Julius II voor het eerst tijdens diens triomfantelijke intocht in Bologna, dat hij na een belegering veroverd heeft voor de pauselijke staat; later – tegen het eind van zijn verblijf in Italië – kijkt Erasmus in Rome op van de paleisachtige kerkgebouwen. Wat hij in Bologna en Rome gezien heeft, gebruikt hij na Julius’ dood in een grappig boekje *Dialogus, Julius exclusus e coelis* (“Julius buitengesloten uit de hemel”). Hierin klopt de

overleden Julius bij de hemel-poort vergeefs aan bij Petrus en pocht over zijn geweldige pausschap: *Denique si spectasses quam regali triumpho Bononiam sim ingressus, fortasse contemneres omnes Octavium ac Scipionum triumphos, et intelligeres me non absque causa tam strenue pro Bononia dimicasse, vereque spectasses eodem tempore et militantem et triumphantem Ecclesiam.* (“Als je mijn méér dan koninklijke, triomfantelijke intrede in de stad [Bologna] had gezien, dan zou je de triomfen van



Erasmus' promotiebul uit Turijn

Historisch Museum, Bazel

Niettemin heeft Erasmus de titel in Turijn dankbaar aanvaard en zijn leven lang heeft hij zijn bul gekoesterd. Terecht, dunkt mij, want de promotiecommissie liet hem en de wereld blijken dat zijn christelijk-humanistische opvattingen waardevol zijn. Erasmus had destijds nog niet zijn latere status bereikt, maar zijn ideeën bleken toen al uit werken als het *Enchiridion militis christiani* ('Handboek van een chisten-soldaat') en de eerste uitgaven van de *Adagia* (een almaar uitdijend spreekwoordenboek). Nu, vijf eeuwen later, is het gemakkelijk te constateren dat de naam Erasmus niet vergeten is en dat zijn opvattingen over ethiek blijvende betekenis hebben, maar Erasmus moet destijds gevoeld hebben dat men in Turijn zijn nek uitstak met deze erkenning.⁵

julius II

Ten tijde van Erasmus' reis was Julius II paus (pontificaat 1503-1513).⁶ Vanwege de oorlogszuchtigheid van Paus Julius is een vergelijking met zijn naamge-

een Octavius of een Scipio⁷ wellicht maar niks hebben gevonden, en meteen ook begrepen hebben dat ik niet voor niets zo verbeterd heb gevochten om die stad; dan zou je echt de 'strijdende en triomferende Kerk' hebben aanschouwd”).

En over Rome: *Tot ubique sacerdotum milia, plerisque censu amplissimo, tot episcopos armis et opibus summis pares regibus, tot splendidissima sacerdotum palatia;* (“De vele alomtegenwoordige priesters, de meesten met een royaal inkomen; al die bisschoppen die in militaire slagkracht voor geen koning hoeven onderdoen; al de prachtige paleizen van geestelijken;”).⁸

Ongetwijfeld heeft Erasmus verafschuwd hoe Julius II de christelijke kerk leiding gaf. Het bevestigde hem er vast in dat zijn inzet voor opvoeding tot ethisch leiderschap nog heel nodig was en blijft, en het leerde hem ook dat hij zijn strijd gericht en tactvol moest voeren. Het boekje *Julius buitengesloten uit de hemel* is een voorbeeld van de ironie waarmee Erasmus sindsdien vaker te werk ging en ook van zijn omzichtigheid, want hij gaf het in 1513 oorspronkelijk anoniem uit. Zijn herboren elan toonde hij al tijdens zijn terugreis uit Italië in 1509.

⁴ Brief 200 aan Servaas Rogier in P.S. Allen: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami* Tom I (1906); vertaling M.J. Steens, *De correspondentie van Desiderius Erasmus*. Deel 2, Ad. Donker, Rotterdam, 2017

⁵ De tegenwoordige regels rond promoties getuigen van minder vertrouwen in het beoordelingsvermogen van promotores.

⁶ Giuliano della Rovere (5 december 1443-21 februari 1513). Zijn voorganger was Paus Pius III en zijn opvolger Paus Leo X.

⁷ Gaius Octavius versloeg Antonius in de zeeslag bij Actium, waarna hij de titel keizer Augustus verwierf. Publius Cornelius Scipio behaalde bij Zama de beslissende overwinning op Hannibals Carthagers.

⁸ Desiderius Erasmus Roterodamus *Dialogus, Julius exclusus e coelis* (1513), gedownload van Wikisource op 2.7.2025. Vertaling: John Piolon. Ad. Donker, Rotterdam, 2004

laus stultitiae

Was het Rome of was het de reis? Was het de erkenning van zijn ideeën door de promotie of was het zijn ergernis over Julius II? In elk geval schreef Erasmus op de terugreis over de Alpen⁹ geen weeklacht over ouderdom, maar een kluchtige voordracht, de *Lof der zotheid*, die hij als volgt inleidt: *Ergo, quoniam omnino aliquid agendum duxi et id tempus ad seriam commentationem parum videbatur accommodatum, visum est Moriae encomion ludere* (“En zo kwam ik dan, daar ik het schrijven nu eenmaal niet laten kan en de paardenrug ten enen male ongeschikt is om een ernstige verhandeling te ontwerpen, op het dwaze denkbeeld om Moria [Μωρία, zotheid – PvdH] een lofrede te laten afsteken op de dwaasheid”).¹⁰ Erasmus herinnert eraan dat hij niet de eerste is om spot te gebruiken, het begon al bij Homeros en vele andere schrijvers in de oudheid, en ook zijn bewonderde Hieronymus wist er raad mee. Lezers zouden die spot als kwaadaardigheid kunnen zien. *At enim qui vitas hominum ita taxat, ut neminem omnino perstringat nominatim, quaeso utrum is mordere videtur, an docere potius ac monere?* [...] *Praeterea qui nullum hominum genus praetermittit, is nulli homini, vitiis omnibus iratus videtur* (“Maar, kan men wel zeggen, dat iemand, die zonder namen te noemen, zijn medemensen becritiseert, kwaadaardig is? Schijnt hij niet veeleer een leraar én een leidsman? [...] Bovendien: hij voor wie rang noch stand veilig is, ageert niet tegen bepaalde personen, maar tegen het kwaad in het algemeen”).

Dan begint de zotheid aan haar lange lofprijzing op zichzelf. Bijvoorbeeld, waar Erasmus op de heenweg naar Italië in zijn gedicht *Carmen alpestre* voor de lichamelijke aftakeling medische inzichten volgt, laat hij nu de zotheid tot de mensen zeggen: *Quo longius a me subducitur, hoc minus vivit, donec succedat τὸ χαλεπὸν γῆρας, id est molesta senectus, non iam aliis modo, verum etiam sibimet invisa*. (“Hoe meer zij trachten het zonder mij [zotheid – PvdH] te stellen, hoe meer zij dagelijks hun levenslust verliezen. Zij zijn oud voor hun tijd, met alle daaraan verbonden onaangenaamheden”). Zonder zotheid zouden de mensen een naar leven leiden.

Maar niet alleen gewone mensen danken hun levensvreugde aan de zotheid, ook bijvoorbeeld vor-

sten, die toch eindeloos veel verplichtingen hebben. *Haec, inquam, atque huiusmodi plurima, si princeps secum perpenderet (perpenderet autem, si saperet, is nec somnum, nec cibum, opinor, iucunde capere posset. At nunc meo munere has omnes curas diis permittunt, ipsi sese molliter curant, neque quemquam ad aurem admittunt, nisi qui iucunda loqui norit, ne quid animo sollicitudinis oboriatur* (“Wanneer een koning dit alles,



tekening van de zotheid door Hans Holbein de Oude (1465-1524) in de editie 1515 van *Laus Stultitiae* (*Lof der zotheid*), bij XLII pen en zwarte inkt

Kunstmuseum Basel

en nog veel meer van die aard, bij zich zelf overwoog – en als hij verstandig was, hij deed het – dan zou hij geen oog meer kunnen dichtdoen, geen brok meer door zijn keel kunnen krijgen. Dankzij mijn tussenkomst echter werpen zij al hun bekommernissen op de goden, nemen het er zelf goed van en lenen het oor alleen aan hen, die hun iets aangenaams weten te vertellen, om toch vooral niet door zorgen te worden gekweld”). Erasmus – de zotheid – noemt alle groepen die verantwoordelijk zouden moeten zijn voor de wereld en voor hun naasten: heersers, leraren, geleerden, geeste-

lijk leiders et cetera.

Dankzij de zotheid kunnen zij allemaal hun verantwoordelijkheden ontlopen en zichzelf toch op de borst slaan.

ageren tegen het kwaad

Mensen met een maatschappelijke voorbeeldfunctie, wat waren die toch veelal verdorven destijds! Erasmus beseft vast dat het dwaasheid van hem is, maar als hij terugkomt van zijn verblijf in Italië, heeft hij nieuwe energie om – zoals hij al in de inleiding van *Lof der zotheid* betoogt – onder de Europese elite “als leraar en leidsman te ageren tegen het kwaad in het algemeen.” Ω

⁹ Vermoedelijk over de Septimerpas in Zwitserland, neemt Johan Huizinga aan in zijn *Erasmus* (1924).

¹⁰ Citaten en vertalingen uit *Lof der zotheid* en opdrachtbrief komen uit de tweetalige uitgave *Stultitiae laus, Lof der zotheid* met Nederlandse vertaling door A. Dirkzwager en A.C. Nielson. Amsterdam: H.J. Paris N.V., 1971 – de oorspronkelijke spelling is gehandhaafd.